

# DELINQUENTE NATO: ЕДНА СВЕТОВНА ТЕОРИЯ В „ГОСПОДИНЪТ С МОМИЧЕТО“ НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ

*Ванеса Палибачийска*

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България*

E-mail: [vanessaandonova@gmail.com](mailto:vanessaandonova@gmail.com)

DELINQUENTE NATO: A WORLD THEORY IN GEORGI RAYCHEV'S *THE GENTLEMAN WITH THE GIRL* („ГОСПОДИНЪТ С МОМИЧЕТО“)

*Vanessa Palibachiyska*

*Sofia University St. Klimentn Ohridski, Bulgaria*

**Abstract:** In his novel *The Gentleman with the Girl* („Господинът с момичето“) (1937), Georgi Raychev explores the origin of crime and the problem of heredity as part of it. The popular concept of the “born criminal” (delinquente nato) is adopted by Raychev in his novel where he also examines rape as a human rights violation. In this context, this article focuses on the ways in which the Bulgarian novel can be seen as part of the eugenic doctrine, which was popular worldwide in the beginning of the 20<sup>th</sup> century.

**Keywords:** eugenics, heredity, Darwinism, rape, biology, sociology, psychology, Georgi Raychev

**Резюме:** В „Господинът с момичето“ (1937) Георги Райчев се интересува от големия въпрос за генезиса на престъплението и наследствената престъпност като част от него. Романът отказва да го интерпретира в конкретиката на българското, вместо това се занимава с проблема в по-широк екзистенциален план. Изнасилването на жената е видно като посегателството над човешките права изобщо. Текстът анализира начините, по които книгата се вписва в евгеничния дебат на своето време.

**Ключови думи:** евгеника, наследственост, дарвинизъм, изнасилване, биология, социология, психология, Георги Райчев

*Love with nice touch renews the organic frame,*

*Forms a young Ens, another and the same;*

*Gives from his rosy lips the vital breath,*

*And parries with his hand the shafts of death;*

*The Temple of Nature, Erasmus Darwin*

## Въведение

Известно е, че в художествените си текстове Георги Райчев сюжетира (патологичната) психология на своите герои – още Владимир Василев (Vasilev 1933) и Георги Цанев (Tsanev 1943) говорят за това, Елка Константинова (Konstantinova 1970), Панталей Зарев (Zarev 1971) и Любен Бумбалов (Bumbalov 1988, 1989) потвърждават казаното, а осмислянето на творбите му не се различава съществено и в по ново време<sup>1</sup> (Aleksieva 2006). В така очертания метатекстуален контекст липсва интерес към този по-късен Райчев роман<sup>2</sup>. Георги Райчев е редовен сътрудник на „Вестник на жената“ (Aleksieva 2015), там през 1937 г. е публикувана и единствената рецензия върху романа му – дело на Стойко Божков (Bozhkov 1937: 2). Според него българският роман все още не е напреднал достатъчно в развитието си (естествено, като връх на българската романистика стои „Под игото“), израз на което е и „Господинът с момичето“. Ето защо и приоритет на настоящето изследване е да реабилитира романовия текст, като го прави през разглеждането на начините, по които той се сближава с модерните европейски/ световни теории и практики<sup>3</sup>. Целта на изложението е да докаже как литературната преработка на социално значимата тема за престъплението и раждането на престъпното съзнание Райчев, в духа на своето време, смесва биологическо, социологическо и психологическо. Вглеждането в тяхното взаимодействие не само че придава нов смисъл на творбата, но откроява значението ѝ за историята на българската литература от първата половина на 20 век. В романа психологията на героите престъпници като условие за тяхното поведение представлява синтез между субективното (биологичното)

---

<sup>1</sup>Естествено, тук трябва да се вземе предвид, че критическите и литературноисторически текстове, създавани в периода от 1944 до 1989 г., са белязани от догматиката на своето време. В очерка на Елка Константинова например – един от най-последователните Райчеви изследователи – анализът на романа е пропуснат, той е определен за „напълно несполучлив опит за разгръщане на една лирична, красива любов“, а авторът е обвинен в „книжен“ и „предвзет“ подход към героите (Konstantinova 1970).

<sup>2</sup>Изключение тук прави Емилия Алексиева, която в своя статия от 2006 г. се занимава с романа (Aleksieva 2006). Присъствието му в нейната лична библиография не е случайно, защото д-р Алексиева е един от най-постоянните съвременни изследователи на Райчевото творчество.

<sup>3</sup>Въпреки че пред настоящата интерпретация стои опасността да попадне в групата на изследвания, които мислят „малката литература“ като „литература, която заслужава да бъде четена само като доказателство или като допълнение към вече утвърдени превъзхождащи образци на европейската цивилизация.“ (Tihanov 2010: 358), важноста на подобен прочит бива обусловена от необходимостта за изследване на онези малки „допълнителни наративи, които съставят големия европейски наратив на литературна приемственост и развитие“ (Ibid 2010: 360).

и обективното (социалното). В някакъв смисъл тяхното отделяне е изкуствено и се прави само като опит за изясняване на процесите.

В „Благозвучието на дисонанса“ Клео Протохристова разбира интертекстуалността не само като (авто)цитатност, но и като преминаването на идеи от една творба в друга (Protohristova 1991). Темата за престъплението и образът на престъпника са тъкмо такива. В литературната ни история дори се е приело, че Георги Райчев е един от писателите, които ги утвърждават. Те обикновено се анализират или в контекста на психологическото вдълбочаване като специфика на Райчевото повествование (Zarev 1971, Vumbalov 1988, 1989), или в контекста на социалната му обусловеност, също видяна като не по-малко важна характерна особеност (Aleksieva 2006). Настоящата статия съсредоточава вниманието си върху биологическата същност на престъплението, естествено преплитаща се и с другите му две естетически проявления.

#### **Модерните биосоциологически теории по света и у нас**

Смесването на гореизброените компоненти в художествена амалгама е органично свързано с научния подем, който подхранва с идеи писателите от началото на 19 век (Lyle 2008). Принципите на дарвинизма за обяснение на природния свят още с появата си вече не се отнасят само към физиологични процеси, а започват да се прилагат и към анализа на социалната среда (Хърбърт Спенсър и неговият еволюционизъм е симптоматичен пример за явлението). В основата на пренасянето от полето на природното в полето на социалното седи разбирането, че биологичните механизми могат да бъдат използвани за обяснение на социални явления – така се заражда социалният дарвинизъм. Едно от имената, с които го свързваме, е Бенедикт А. Морел<sup>4</sup>. Морел концептуализира виждането си, според което лошите черти се предават генетично от едно поколение на друго. От наличието на това гледище се ражда и теорията за *родения престъпник* на Чезаре Ломброзо – бащата на криминалната антропология. Идеята, според която девиантното поведение се наследява и нейното превръщане, от една страна, в научен проблем, а от друга, и в медицински оказва и

---

<sup>4</sup> Самият Морел е французин, а трудовете му излизат в годините, когато и книгите на Зола – бащата на френския натурализъм. Известен е научният подход на Зола към създаването на литературната творба, така че не ни учудва и употребата на теориите на Морел в някои от романите му (поредицата „Ругон-Макарови“).

сериозно влияние върху литературата. В творчеството на Зола мотивът за лошата наследственост винаги във връзка с дегенеративния социален ред, което се обуславя и от художествената му задача образът на буржоазното общество да бъде експониран в динамиката на своята разруха. Идеята за лошата наследственост се откроява и в творчеството на друг известен модернистки творец от края на 19 и началото на 20 век, чиято популярност белязва сериозно българската творческа мисъл – Ибсен и историята на д-р Ранк от „Куклен дом“ (д-р Ранк), съдбата на Усвал Алвинг в „Призраци“ (Усвал Алвинг), както и връзката между Хелвиг и Верле в по-малко популярната в България „Дивата патица“, която през първата половина на 20 век е поставяна веднъж на сцената на софийските театри. Хипотезата на настоящето изследване е, че Райчевата преработка на популярните теории на времето присъства заета не директно от текстовете на Ломброзо или Морел, а от техните художествени интерпретации.

През третото десетилетие на 20 век в България обществото започва да се радикализира все повече, както личи от интелектуалната атмосфера. В сп. „Философски преглед“ философът Димитър Михалчев – негов главен редактор – си поставя за цел да обори теориите, които не почиват на факти, а на представи. Такава според него е и теорията на социалния дарвинизъм, чийто привърженик е българският социолог Иван Кинкел. В серия от дълги статии Михалчев проблематизира гледището на Кинкел, който пък категорично твърди, че „съвременните биологични учения в науката за обществото изучават особените биологични прояви в този живот и проследяват и действието на биологичните и други универсални природни закони в него“ (Kinkel 1940: 10). За Михалчев „биологичното“ като *универсално* обяснение на явленията в обществото и историята е неприложимо. Той критикува остро подобни хипотези; според него принципите, с които се изследва *мъртвата веществена реалност*, не могат да служат за тълкуване на обществените процеси<sup>5</sup>.

### **„Господинът с момичето“ и патриархалният дискурс**

#### ***Случаят Росица***

Усъмняването в институцията на брака се утвърждава като тенденция в българската литература през 30-те години. Появяват се и културологични статии,

---

<sup>5</sup> Полемиката отразява много добре нагласите и интересите на интелектуалците от това време. И Тодор Павлов се включва в нея с цяла книжка по въпроса (Pavlov 1940).

целящи да го осмислят като обществено явление: „Бракът като форма и съответно съдържание – съединение на два пола, с оглед на целта, децата – не винаги представя едно завършено единствено, едно пълно равновесие.“ (Kapelkov 1942: 290). Д-р Вяра Златарева<sup>6</sup> разглежда изнасилването в своя книга от 1940 г. не само от гледна точка на наказателното право, но и в контекста на психологията и социологията. Авторката мисли брака като защита от сляпото удовлетворяване на инстинктите на човека (тук следва да разбираме мъжа) за продължаване на рода, т.е. сексуалния инстинкт, „Затова в човешкото общество се създават норми, които ограничават половия живот на човека в рамките на законноустроения брак, с цел половият живот на човека да бъде поставен в услуга на жизненото начало за създаване на нови хора.“ (Zlatareva 1940: 1). От така приведените цитати се вижда и основният смисъл, седящ зад бракосъчетанието: осигуряването на потомство.

Поради спецификата на брака като договор, от една страна, и интимния му характер, от друга, в Райчевият роман брачното ложе става онова място, в което мъжът най-лесно упражнява тормоз върху жената. Росица е първата (из)насилена жена в „Господинът с момичето“. Тя е принудена от обществото и моралния му кодекс да се омъжи за по-възрастен от нея мъж, когото не обича. Хазяйката на Арсени – любовник на Росица и изразител на смисъла на творбата – контекстуализира отношенията между съпрузите и първа настоява за несправедливостта на този брак като следствие на маргиналността на Росица, която е сираче: „Какво можеше тя – двадесетгодишно дете, без баща, без майка и когато своите настояват, заплашват я!“ (Raychev 1937: 30). Важно е да се отбележи, че и Росица, и Елка от по-популярната Райчева творба „Грях“, са жертви на едно и също явление – патриархално устроения обществен ред. В него не се зачита отделната личност, не са от значение личните желания и нужди, те биват претопени в името на идеята за общото. Като че ли обаче на Райчев не му стига, че са жени – по начало жертви на „времето на мъжкото господство“, а за да изпълнят максимално художествената си задача, те стават и сираци. Удвояването на тяхната маргиналност е художествен ефект на авторското желание вниманието на читателя да падне върху проблемите на българската жена. И макар че през 1940 г. вече съществуват закони, постановяващи защитата на женската личност (Zlatareva 1940), е ясно, че

---

<sup>6</sup> Вяра Златарева е първата жена в България защитила докторат по право и първата жена, придобила адвокатски права. Тя се занимава с маргинализираните обществени групи и по-точно – жените от перифериите на живота. Израз на това са статиите ѝ във „Философски преглед“, посветени на проститутките (Zlatareva 1935, 1936) и старите моми (Zlatareva 1941).

семейството и обществото все още лесно могат да наложат ограничения върху избора на жената: жената преминава от ръцете на бащата (или по-големия брат) в ръцете на съпруга – това е етико-моралният установеният ред вътре в обществото<sup>7</sup>.

### *Случаят Гира*

Втората престъпна ситуация, пред която ни изправя текстът, вече не се случва зад *заклучената врата и спуснатите завеси* на семейния дом, а в централна столична къща на банков директор. Любомир Раданов е роден от (из)насилването на Росица. Машинописката Гира е жизнерадостно, наивно момиче без житейски опит, увлечено по своя шеф, който е помогнал на майка ѝ да лекува ревматизма си<sup>8</sup>. Тя отива в дома му под предлог, че изпълнява служебна дейност, но всъщност там го заварва „с пура в уста, гологлав, по домашни пантофи и облечен в дълъг тъмновишнев халат. Под халата се виждаше откритата му бяла, моминска шия, а по-надолу – яката на зелена копринена пиджама.“ (Raychev 1937: 113). И въпреки че това не е първото им виждане в извънработно време, видът му буди смущение у младото момиче. Веднага става ясно, че при тази среща има нещо необичайно и неправилно. Макар и да не се стига до физическата реализация на сексуалния нагон на младия Раданов, налице са нарушените граници на женската личност, и то граници, които са ясно дефинирани вербално и физически:

„Но той не ѝ даде време да се опомни, улови двете ѝ ръце над китките ѝ и я привлече. После бързо я прихвана с десницата си, над левия лакет, а с лявата ръка извърна главата ѝ и затъри устните. Но тя се блъскаше като птица в ръцете му и като прекрачи креслото, изкубна се от него и отбегна към машината. Той я настигна и там. Отреща, покрай стената лежеше кушетката. – Оставете ме!... Господин Раданов, не приближавайте!“ (Raychev 1937: 119).

И ако насилието над жената в диaboличния разказ на Райчев „Страх“ остава скрито зад тъмнината на нощта, то в „Господинът с момичето“ посегателство на Людмил върху Гира се случва по светло в спокоен неделен ден. Светлината на деня не предполага

<sup>7</sup> Любопитно е, че за да онагледя тезата си, Вяра Златарева дава пример от произведението „Луди-млади“ на Яворов. И там жената, лишена от избор, носи името Росица (Zlatareva 1940).

<sup>8</sup> Изпраща я в Банки (дн. Банкя), по всяка вероятност в почивната станция на Народната банка, която е построена в края на 1933 г. Проектът за нея е на арх. Христо Пешев – началник на архитектурния отдел на банката по това време. Строителните работи се извършват ръчно, а след като сградата е завършена, местните я наричат „Корабът“. Повече за строежа ѝ разбираме от Кръстьо Илчев, назначен за контролен инженер на проекта през 1932 г. Неговите спомени са поместени в книгата, посветена на Михаил Тенев – управител на БНБ и финансов министър в две правителства, а от 1928 г. участва и в Управителния съвет на БНБ (Tenev 2014).

подобни действия, но наглостта и самоувереността на младия Раданов са толкова големи, че той дори не се старае да прикрие своето желание. Явно е, че не се и страхува от евентуалните последици. Доколкото го интересува, Гира е просто едно момиче, може да е първото, може и да е поредното, но със сигурност няма да е последното. В неговото болно съзнание жената няма избор, важен е той самият и задоволяването на неговите нужди. Когато Арсени прозира истината за Любомир Раданов, той вижда, че приликата с майка му Росица е само маска: „Дойде бащата и отведе своя син. А това, че носеше тънката и стройна снага, че имаше ленива походка и привичката да размахва встрани ръката си – **то беше проклятието за онова гнусно насилие, което преди тридесет години хората бяха извършили над едно клето момиче.**“ (подчертаването е мое – бел. авт.) (Ibid: 137).

### „Господинът с момичето“ и евгеничният дискурс

В годините, когато творбата е писана и публикувана, евгениката<sup>9</sup> добива все по-голяма популярност, а нейният проект за нов свят и съвършена раса е ясно отличим и в „Господинът с момичето“: „И не е ли чудно, че все още има народи, държави, общества от такъв случаен и негоден материал! (...) Самото общество ще го разбере и, може би, то ще потърси начин да унищожи този негоден материал... (Пак там: 93). Но Райчев го омекотява, дори украсява, прави го по-приемлив: „Само любовта ще прероди човечеството, ще създаде нова раса – по-благородна, по-добра, по-милостива...“ (Ibid 1937: 93). Арсени Калудов – изразителят на идейното внушение на творбата – мисли процеса по усъвършенстване на расата като органично произтичащ от любовта. Липсата ѝ е тъждествена на принудата и употребата на физическо и/ли вербално насилие. Съвършената раса ще е тази, която не е родена от (из)насилването на жената. Едва ли е случайно, че романът започва с фрагмент точно от този разговор между Арсени и неговия по-млад приятел. Още тук вниманието ни бива насочено към основната тема на творбата – любовта, но в своята специфична обвързаност с потомството.

В своята панорама на българската литература П. Зарев твърди, че „Никои друг наш писател не е изобразявал толкова убийства, толкова явни нарушения на нравствени норми, толкова „грехове“, колкото Георги Райчев. И то все при някаква жестока и

---

<sup>9</sup> От 1933 г. в Нацистка Германия тя заедно с расовата хигиена стават част от политиката на управление на държавата. Не е толкова известно, че 60 000 жени са принудително стерилизирани на базата на законовоустановения ред в Дания, Швейцария, Норвегия и Швеция от 1935 до 1976.



зловеща ситуация, която прави злото неизбежно.“ (Zarev 1971: 509). Неизбежността на злото в романа произтича от биологичния детерминизъм и фаталната му предопределеност. Липсата на морални чувства и скрупули у Любомир Раданов е физиологично обусловена: „– Брак! Законно родени деца... каква ирония! Каква гнусота! ... – защото... знаете ли – няма нищо по-неестествено, по-пагубно и по-гнусно от това, когато една жена приеме и носи в плътта си зачатие от нелюбим мъж (...).“ (Raychev 1937: 93). Д-р Вяра Златарева, разсъждавайки върху отражението, което изнасилването има върху жената, казва същото, но с други думи: „Последиците от изнасилването върху духовния живот на жената ще се засилят, ако е настъпило забременяване и най-вече, ако, като последица, дойде и дете.“ (Zlatareva 1940: 23). Ето защо в очите на Арсени Калудов, бременната Росица изглежда болна:

„Господи, Господи, каква бе станала тя за по-малко от двеста дни! Тези подути устни, сините кръгове под очите, нашареното като от прокажени лишаи лице... Болна! Болна – заразена и отровена. Насилена и отровена! Светът е луд, безумен. Една жена боледува, разяжда я люта зараза, а хората се усмихват и клатят одобрително глави.“ (Raychev 1930: 39).

Росица не е обичала своя съпруг, забременяването ѝ не е неин избор, изборът е направен най-напред от обществото, а впоследствие и от мъжа ѝ. Със смъртта си по време на раждането Росица окончателно се превръща в жертва. От една страна, тя е жертва на обществото и своя съпруг, но от друга, вина носи и нейният любовник Арсени, който в своята безволие и страх не опитва да я спаси, въпреки че той е единственият способен; единственият, който вижда истината.

### **Извод: „Господинът с момичето“ и бъдещият свят**

Парадоксално от днешна гледна точка, зад зловещия императив на романа за унищожаване на негодната част от обществото всъщност стои моралният ангажимент на творбата и идеята, че бъдещият свят трябва да бъде спасен. Индивидуалистичната философия и естетика на времето отпреди Първата световна война са отречени. На тяхно място се появява усещането за колективен дълг. Човекът вече се мисли в своята симбиоза с обществото, а не в своята отделеност от него: „Но днешният човек, колкото и той да е една себепринадлежност, принадлежи повече на другите, на обществото, отколкото на себе си. Семейството е само един етап към това.“ (Kapelkov 1942: 307). Социумът е болен, защото нравствените и етичните му ценности са овехтели. Както разкрива сюжетът на книгата, и двамата Раданови – баща и син – са престъпници и



измамници, далеч не само в сферата на сексуалното. В този си вид семейството трябва да изчезне, а то като микромодел на обществото се явява метонимия на моралната му упадъчност. Емилия Алексиева, изследвайки романа, отбелязва, че „Семейството се разпада, а болестта и смъртта се превръщат в зловещи метафори на този разпад. (...) криминалният елемент в творбата само потвърждава, че правилата, наложени от обществото, не се спазват.“ (Aleksieva 2006: 219). Проблемът обаче не произлиза от неспазването на социалните норми, които би трябвало да легитимират човешкото поведение, а напротив. Проблемът е обществото, което от позицията на морален авторитет и съдник налага забрани, които са чужди на човека. А това представя само една от проекциите на кризата, в която се намира човечеството в периода между двете световни войни.

В заключение се вижда, че животът на модерността, оголен от своята несигурност и страх, прави вътрешноприсъщ на човека стремежът към овладяването на природата и биологията. В позабравения си роман Райчев представя своята естетическа утопия за новата раса, родена от любовта между мъжа и жената, но в центъра ѝ стои идеята, че една част от обществото трябва да бъде премахната, за да може то да бъде наистина съвършено. Така романът на Георги Райчев се оказва вписан в големия евгеничен дебат от началото на XX век.

### Библиография

*Lyle 2008:* Lyle. L. "Le Struggleforlife": Contesting Balzac through Darwin in Zola, Bourget, and Barrès – Nineteenth-Century French Studies, 36, 3-4/2008, 305-319.

*Aleksieva 2006:* Aleksieva, E. Problemat za prestaplenieto v razkazite na Georgi Raychev i nyakoi chuzhdi literaturni modeli. – In: Moderniyat narativ. Intertekstualni presichaniya. Problemi na balgarskata literatura prez XX vek. Sbornik v chest na prof. Elka Konstantinova. Sastav. Elka Traykova i dr. Sofia: Vek 21-Pres, 2006. [*Алексиева 2006:* Алексиева, Е. Проблемът за престъплението в разказите на Георги Райчев и някои чужди литературни модели. – В: Модерният наратив. Интертекстуални пресичания. Проблеми на българската литература през 20 век. Сборник в чест на проф. Елка Константинова. Състав. Елка Трайкова и др. София: Век 21-Прес, 2006.]

- Aleksieva 2015*: Aleksieva, E. Georgi Raychev vav „Vestnik na zhenata“.– Biblioteka, XXII, 1/2015, 112-116. [*Алексиева 2015*: Алексиева, Е. Георги Райчев във „Вестник на жената“– Библиотека, XXII, 1/2015, 112-116.]
- Bozhkov 1937*: Bozhkov, S. „Gospodinat s momicheto“. – Vestnik na zhenata, XVI, 681/1937, 2. [*Божков 1937*: Божков, С. „Господинът с момичето“. – Вестник на жената, XVI, 681/1937, 2.]
- Bumbalov 1988*: Bumbalov, L. Labirintite na Psiheya. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1988. [*Бумбалов 1988*: Бумбалов, Л. Лабиринтите на Психея. София: Наука и изкуство, 1988.]
- Bumbalov 1989*: Bumbalov, L. Balgarskiyat roman mezhdu dvete svetovni voyni. Sofiya: UI „Kliment Ohridski“, 1989. [*Бумбалов 1989*: Бумбалов, Л. Българският роман между двете световни войни. София: УИ „Климент Охридски“, 1989.]
- Kapelkov 1942*: Kapelkov, S. Sashtina na sapruzheskata iznevyara. – Filosofski pregled, XIV, 4/1942, 298-308. [*Капелков 1942*: Капелков, С. Същина на съпружеската изневяра. – Философски преглед, XIV, 4/1942, 298-308.]
- Kinkel 1940*: Kinkel. I. Sotsiologiya i biologiya. – Godishnik SU, YUF, 35/1940, 1-180. [*Кинкел 1940*: Кинкел. И. Социология и биология. – Годишник СУ, ЮФ, 35/1940, 1-180.]
- Konstantinova 1970*: Konstantinova, E. Georgi Raychev. Sofia: Balgarski pisatel, 1970. [*Константинова 1970*: Константинова, Е. Георги Райчев. София: Български писател, 1970.]
- Pavlov 1940*: Pavlov, T. Sotsiologiya i biologiya : Kam polemikata D. Mihalchev – Iv. Kinkel po vпроса za odnoshenieto mezhdu sotsiologiyata i biologiyata kato nauki. Sofiya: Balgarska knizhnina, 1940. [*Павлов 1940*: Павлов, Т. Социология и биология: Към полемиката Д. Михалчев – Ив. Кинкел по въпроса за отношението между социологията и биологията като науки. София: Българска книжнина, 1940.]
- Protohristova 1991*: Protohristova, K. Blagozvuchieto na disonansa. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridki“, 1991. [*Протохристова 1991*: Протохристова, К. Благозвучието на дисонанса. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.]
- Raychev 1937*: Raychev, G. Gospodinat s momicheto. Sofiyua: Nemus, 1937. [*Райчев 1937*: Райчев, Г. Господинът с момичето. София: Хемус, 1937.]
- Tenev 2014*: Tenev, M. Zhivot i deynost. T. 2. Sastav. Hristo Yanevski. Sofiya: BNB, 2014. [*Тенев 2014*: Тенев, М. Живот и дейност. Т. 2. Състав. Христо Яневски. София: БНБ, 2014.]

- Tihanov 2010*: Tihanov, G. Otnovo za „malkite literaturi“. Prev. Z. Stoyanova-Lecheva – Literaturata, 7/2010, 355-375. [*Тиханов 2010*: Тиханов, Г. Отново за „малките литератури“. Прев. З. Стоянова-Лечева – Литературата, 7/2010, 355-375.]
- Tsanev 1943*: Tsanev, G. Georgi Raychev. – Izkustvo i kritika, VI, 3/1943, 177-194. [*Цанев 1943*: Цанев, Г. Георги Райчев. – Изкуство и критика, VI, 3/1943, 177-194.]
- Vasilev 1933*: Vasilev, V. Ot 1920 do dnes. Bitoviyat realizam. Georgi Raychev. – Zlatorog, XIV, 2/1933, 79-94. [*Василев 1933*: Василев, В. От 1920 до днес. Битовият реализъм. Георги Райчев. – Златорог, XIV, 2/1933, 79-94.]
- Zarev 1971*: Zarev, P. Panorama na balgarskata literatura. T. 3, Sofiya: Nauka i izkustvo, 1971. [*Зарев 1971*: Зарев, П. Панорама на българската литература. Т. 3, София: Наука и изкуство, 1971.]
- Zlatareva 1935*: Zlatareva, V. Psihologiya i sotsiologiya na balgarskata prostitutka. – Filosofski pregled, VII, 1/1935, 15-32. [*Златарева 1935*: Златарева, В. Психология и социология на българската проститутка. – Философски преглед, VII, 1/1935, 15-32.]
- Zlatareva 1936*: Zlatareva, V. Sotsialni, eticheski i pravni otliki na prostitutsiyata. – Filosofski pregled, VIII, 1/1936, 52-66. [*Златарева 1936*: Златарева, В. Социални, етически и правни отлики на проституцията. – Философски преглед, VIII, 1/1936, 52-66.]
- Zlatareva 1940*: Zlatareva, V. Iznasilvane. Sofiya, 1940. [*Златарева 1940*: Златарева, В. Изнасилване. София, 1940.]
- Zlatareva 1941*: Zlatareva, V. Dushata na starata мома. – Filosofski pregled, XIII, 1/1941, 25-38. [*Златарева 1941*: Златарева, В. Душата на старата мома. – Философски преглед, XIII, 1/1941, 25-38.]